

Ubåtskränkningarna ur strategiskt och politiskt perspektiv – en kommentar

Kent Zetterberg

Debatten, utredningarna och forskningen om ubåtarna i svenska vatten under kalla kriget – ”de främmande ubåtskränkningarna” – fortsätter. Politiker, militärer, analytiker, forskare, och många amatörer kastar sig friskt in i debatten och hittar ständigt nya spår och spekulationer att hugga in på. Ubåtsfrågan har blivit ett Eldorado för spekulationer och konspirationsteorier, liknande Palmemordet. Debattböckerna har varit legio. En gång under kalla kriget såg man sovjetiska ubåtar nästan överallt i svenska vatten, nu tycks en del i dagens debatt nästan bara vilja se NATO-ubåtar. Inte minst medierna har bidragit till detta genom spektakulära artiklar och TV-program av skiftande slag. En förklaring till detta är sekretessen, som gör att mycket av underlaget ännu är stängt för forskningen (Underrättelse- och utrikessekretess upp till 70 år). Den seriösa forskningen har främst bedrivits inom de statliga utredningarnas ram, där man har haft tillgång till mycket av det sekreta materialet, dock inte allt.¹

Kent Zetterberg, f. 1946 är professor vid Försvarshögskolan med inriktning mot säkerhetspolitik, strategi och militärhistoria. Han leder sedan 2003 forskningsprojektet Försvaret och det kalla kriget (FOKK) som är ett samarbete mellan FHS och de två militära akademierna (KKrVA, KÖMS). FOKK har hittills publicerat 21 skrifter. Zetterberg publicerade 2007 *Konsten att överleva. Studier i Sveriges försvar, säkerhetspolitik och strategi under 200 år*, FHS 2007.

Trots en rad statliga utredningar under åren 1983–2002 har därför ingen definitiv klarhet skapats i frågan. (Jfr. *Forum navale* nr 65, artikeln Mats Kero & Leos Müller, *Ubåtsdebatt* samt inlägg av Ola Tunander och Nils Bruzelius.)

Den tekniska bevisningen och nationalitetsfrågan har stått i fokus för debatten, så också i Ola Tunanders inlägg i *Forum navale* nr 65. Frågor rörande detta överlåter jag till de av Tunander angripna personerna att reda ut. Istället skall jag här ge en kommentar till ubåtsdebatten ur ett strategiskt och maktpolitiskt perspektiv.

En del av en global konfrontation

Grundstötningen av den sovjetiska ubåten *U 137* (*S 363* sovjetisk benämning) i Gåsefjärden i Karlskrona skärgård i oktober 1981 var ett klart intrång i ett militärt skyddsområde, vilket man på sovjetisk sida hävdade berodde på felnavigering. Händelsen togs i Sverige som ett synligt bevis på sovjetiska kränkningar, som sedan tycktes fortsätta i flera år genom en rad nya händelser och incidenter. *U 137* blev en världssensation, inte minst sedan den svenska regeringen hade meddelat att den med stor sannolikhet var kärnvapenbestyckad och hade kränkt svenska vatten i ett militärt skyddsområde.² Det kalla kriget var nu mitt inne i sin andra heta fas, där Reaganregimen i USA och Sovjetunionen var inne i en politisk konfrontation globalt med ett starkt ökat spänningsläge. Nu efteråt vet vi att det just under åren 1979–84 nåddes bottennivåer i relationerna mellan supermakterna ("The Euromissiles Crisis") och att man i Moskva 1983 fruktade en kärnvapenattack från Väst i samband med kapprustningarna (Pershing II-systemet, interkontinentala missiler, Star Wars etc). USA upprustade sina militära styrkor kraftigt och Sovjetunionen hade svårt att följa med på viktiga teknikområden.³ "USA rustade Sovjetunionen till döds" är en tolkning av denna process som ledde fram till kalla krigets slut.

Vilken roll spelade då den norra flanken, Norden och Sverige i denna kraftmätning mellan supermakterna och militärblocken vid denna tid? Wilhelm Agrell har i en uppsats 2006, med stöd av Ekéuskommissionen från 2002, anfört att Sverige var en osäker faktor i NATO-planeringen, men att inga tecken finns i svenskt material på att man räknade med någon typ av "Swedish-NATO-operations" över svenskt territorium. Däremot fanns det två undantag vad gällde operationer till havs och i luften, anser Agrell och skriver:

There are no indications in Swedish material that offensive combined-arms operations from NATO forces over Swedish territory were ever contemplated in Swedish planning, neither as joint Swedish-NATO operations nor as independent NATO operations, with Swedish consent. [---]Two important exceptions should however be noted. The first is offensive submarine operations in the Baltic where some kind of "division of labor" was secretly established between the Swedish, Danish, and West German navies. The other exception concerned air operations.⁴

Om denna tolkning av en informell arbetsfördelning i Östersjön mellan flotorna är riktig kan den även kopplas till de svenska ubåtsjakterna, som var intensivast åren 1982–86. Sovjetunionen kan både politiskt och militärt ha tolkat det spända läget som att Sverige nu tydligt samarbetade med NATO, vilket kunde ge fienden stora fördelar i kriser och krig.

På sovjetisk sida såg man i sin hotbild dessutom åren 1981–84 en ökad risk för en kärnvapenattack från NATO, vilket gjorde att man, med sin stora misstänksamhet mot Väst, gav order om kraftfulla motåtgärder. Nu tog man inga chanser, det civila och militära spionaget och förvarningen ökade med syfte att Sovjetunionen skulle ha goda anfallspositioner vid kriser och konfrontationer. Väst skulle inte, likt en gång Hitlertyskland, få flytta fram sina positioner före ett angrepp.⁵

I detta läge drog Sverige igång sin egen politiska och militära säkerhetskris genom att som enda land i Väst öppet anklaga Sovjetunionen för upprepade kränkningar av de egna vatten, där *U 137* var det mest tydliga fallet. Med tanke på stämmningsläget i Sverige kan denna eskalering förklaras. I det storpolitiska spelet, med kapprustning, hot om kärnvapenkrig och ökade spänningar i Nordeuropa ("missilkrisen" från 1978) kom protesten till Moskva av statsminister Olof Palme 1983 märkligt sent. Även på NATO-sidan blev man förvånad över det tuffa svenska agerandet. I Moskva tycks man ha tolkat läget som att Sverige nu drev sitt "eget kalla krig", att regeringen Palme pressades politiskt till detta, men att det bakom denna polarisering stod NATO-intressen och ytterst det mäktiga USA. Intressant är att den slipade Georgij Arbatov, chef för USA-institutet i Moskva och med i politbyrån, (KGB:s man), i denna veva vid Carnegieinstitutet i Washington talade om supermakternas stora ansvar för kärnvapnen.⁶ Enligt flera källor sade han nu att Sverige därför var naivt om man trodde att ubåtsintrången skall upphöra. Detta kunde tolkas som att båda blocken tog sig rätten att nyttja svenska vatten. Denna varning

var diskret men tydlig: supermakterna tog krigsriskerna mycket allvarligt och tog sig därför nu utvidgade rättigheter när det gällde att övervaka och spionera på motståndarna; och småstater hade bara att rätta och passa sig därefter.

I det storstrategiska sammanhanget ansågs *U 137*-händelsen kunna ingå i sovjetiska krigsförberedelser mot Sverige och västsidan (NATO), där man inte drog sig för att använda det svenska territoriet för sina syften. (Vissa bedömare talade om krigsförberedelser med kartläggning av den svenska kusten, som kunde ses som "halva fronten mot NATO" för WP, utgångsgrupperingar för specialstyrkor, möjligheter till kärnvapenutpressning mot Sverige m.m.) Spekulationerna blev många av hela *U 137*-affären, nationellt och internationellt. Det ökade spänningen i det nordiska närområdet under kommande år. Utvecklingen vände dock när den nya Gorbatsjovregimen i Sovjetunionen och Reaganregimen i USA gick in för avspänning mellan blocken (Perestrojka och Glasnost) från 1986, vilket i sinom tid ledde till avvecklingen av kalla kriget och Sovjetunionens fall åren 1989–91.

Efter *U 137*-affären tog de svenska ubåtsjakterna sin början och rapporteringen om incidenter och kränkningar i svenska vatten ökade. Mediebevakningen blev intensiv, inte minst vid Hårsfjärden 1982 och Karlskrona 1983 och 1984, dock utan att någon ubåt kunde fångas in.

Till bilden hörde att den svenska ubåtsjaktförmågan var under avveckling (försvarsbesluten 1972 och 1977) och att den politiska enigheten om försvaret, som hade varat under åren 1940–1965, nu hade spruckit. Socialdemokraterna gick in för en neddragning av försvarsanslagen (partiell nedrustning) åren 1968–76 med hänvisning till avspänningen i Europa, medan den borgerliga oppositionen var mer skeptisk. De borgerliga regeringarna åren 1976–82 (Fälldin I-III, Ullsten) gick sedan in för något högre försvarsanslag än socialdemokraterna, dock var skillnaderna inte stora.

I marinbudgeten hade ubåtsjakten offrats under 1970-talet, vilket nu straffade sig. Jagarna kunde precisionsbomba, men de var under avveckling, och vad som återstod var sjunkbomber utan precision och ett minförsvar som behövde förnyas. Det skulle ta lång tid att modernisera och återuppbygga den svenska ubåtsjaktförmågan – och just då, i detta svaghetsläge, kom rader av intrång på svenska vatten. Det var en händelse som såg ut som en tanke. I det läget fick Sverige fullt klart ett diplomatiskt och tekniskt stöd från Väst för att stoppa intrången och för att kunna höja sin förmåga på området. Marinen behövde nu snabbt förbättra förvarning, materiel och system, och stödet från Väst

(läs: USA, Storbritannien) blev viktigt för att återta ubåtsjaktförmågan. Frågan är hur formerna för detta stöd såg ut, det är även oklart hur de politiska förankringarna till regeringen såg ut. Bristen på tillgängliga källor är tydlig, mycket kan ha skötts muntligt. Detta stöd sköttes hur som helst diskret och under sekretess, så mycket står klart, men frågan är vilka former stödet fick militärt och hur länge det varade. Dessutom fanns det stora politiska risker inblandade, vilket gjorde att teknikstödet från Väst inte fick kompromettera Sverige.

Min bild av denna samverkan efter *U 137* är att Väst gärna ville hjälpa till med ny teknik och metoder, den svenska marinen drev på, frustrerad av sin egen oförmåga och att regeringen godtog ett visst begränsat västsamarbete, oklart dock när, hur och i vilken omfattning. Både Marinen och Flygvapnet hade sedan länge ett väl utvecklat tekniskt samarbete med Storbritannien och USA, och detta kunde nu intensifieras i ett läge då en ökad hotbild upplevdes mot landet. Även på underrättelsesidan fanns ett etablerat samarbete, som kunde användas. Sverige ingick i "Västs underrättelseregim" på sina egna villkor,⁷ det har blivit klart efter kalla krigets slut. Här finns dock en klar komplikation med bäring ännu i dag – denna typ av samarbete bygger på att man skyddar källor och nationer mycket långt och det gäller även långt fram i tiden. Bryter ett land mot denna grundregel så får det konsekvenser även för samarbetet i nuet och i framtiden. Det är därför uppenbart att denna typ av kvalificerat hemligt underlag är skyddat för långa tider i nästan alla stater, inklusive Sverige.⁸

U 137 en fadäs som vände utvecklingen?

U 137 var en fadäs av Sovjetunionen och affären och följande ubåtsjakter ledde till ökade sympatier och stöd för Sverige i Väst. Dessutom öppnade det för ett ökat väststöd åt det svenska försvaret. Det svenska luftförsvaret hade redan ett starkt stöd; det var ett klart strategiskt intresse för NATO på den norra flanken. Även den svenska marinen fick nu ett ökat tekniskt och marint samarbete, som dock uppenbart måste skötas under sträng sekretess.

Svensk alliansfrihet fick inte belastas. Hur den politiska förankringen såg ut vet vi inte. Här kan man tänka sig en hel skala av alternativ. Spekulationerna är många, bevisen noll.

Men den svenska hanteringen av ubåtsfrågan blev nu ett problem för båda blocken från Hårsfjärden 1982 och framåt. Sverige bröt nu en tyst överens-

kommelse genom att peka ut en kränkande nation. Utpekandet av Sovjetunionen och ubåtsjakter inför världspressen ingick inte i det normala mönstret. Det blev inte bättre av att man inte fick upp någon ubåt under jakterna. Allt detta kunde bli kontraproduktivt, både i fråga om kravet på bevisning och i fråga om stödet från Väst.

Ett memento var dessutom att man under åren 1982–85 på vissa håll på NATO-sidan (uttalanden från Norge, USA, Storbritannien m.fl.) tycktes förvånande skeptisk mot de svenska ubåtsjakterna ("svenskarna jagar spöken") och att man från den sidan ibland tycktes vilja tona ned verksamheten. En viss svensk klumpighet i den politiska hanteringen ("affärerna", politiskt käbbel mellan regering och opposition, mellan Olof Palme och Carl Bildt m.m.) gjorde att man även höjde på ögonbrynen i Väst. Också i Moskva tycktes man stundom förvånad över de många turerna i den svenska politiken och debatten, som man ansåg drevs på av "krigshetsare" inom NATO. Man rekommenderade därför flera gånger den svenska regeringen att sänka en främmande ubåt i svenska vatten, så att man fick besked om vilka inkräktarna var! Dessa sturska uttalanden från Moskva kan tolkas som att ryssarna ansåg att det främst var NATO som spökade i svenska vatten, men säkert vet vi inte. Det svenska officiella utpekandet av supermakten Sovjetunionen som kränkande makt år 1983 var dock något som kraftigt avvek från det internationella mönstret. Endast Sverige och Norge satte dessutom enligt uppgift in skarpa vapen (sjunkbomber, minor) i ubåtsjakter under kalla kriget. (Varför just dessa småstater?) "Cosi fan tutte" – "Så gör de alla", var i stället uppenbart den linje som diskret gällde mellan blocken vid utspaningen av främmande installationer och kuster. Blev man avslöjad med intrång eller kränkningar på andras vatten ("spioneri") fanns alltid möjligheten att hänvisa till felnavigering, provokationer, mental ohälsa m.m. Normalfallet tycks ha varit att WP och NATO bryskt avvisade eller tog hand om varandras inträngande/kränkande farkoster, men sedan diskret lät dessa löpa.

Militärblocken spanade intensivt på varandra under kalla kriget men det låg i allas intresse att undvika öppna politiska konfrontationer kring dessa aktiviteter ("förvarningen"). Den gällde hela skalan från tillåten förvarning (signalspaning m.m.) till spioneri och intrång på främmande territorium. (Test av försvarssystem, koll på missiler/kärnvapen, krigsförberedelser och annat.) Under den senare delen av kalla kriget var detta närmast rutin; blocken spanade och spionerade intensivt på varandras försvarssystem, inte minst i luften

och till sjöss. I Östersjön pågick säsongvis en intensiv verksamhet från alla håll. Folkrättsligt gav Östersjön goda möjligheter till underrättelseverksamhet på internationellt vatten och inom de ekonomiska zonerna, inte minst genom s.k. forskningsfartyg ("professorsfartygen" hos WP). De senare var stadigt igång från många stater med en stegrad verksamhet från båda blocken i Östersjön under 1970- och 1980-talen. Detta speglas tydligt i ÖB:s kvartals- och årsrapporter och i UD:s underlag om tillstånd att passera svenskt havsterritorium och besöka svenska hamnar. Inte minst följde man varandras marina övningar noga; så t.ex. pågick en stor NATO-övning i södra Östersjön i samband med *U 137*:s grundstötning i Karlskrona skärgård i oktober 1981.⁹

Sverige följde länge normalmönstret under kalla kriget i fråga om utpekanden av andra makter, d.v.s. man avstod från detta. Rapporterna från incidentberedskapen blev rutin med statistik på ingripanden, incidenter och intrång, inte minst i luften där NATO och WP jagade runt kring Östersjön och närmast hade Gotland som rundningsmärke. Grundstötningen av *U 137* hösten 1981 följdes av en rad ubåtsjakter (Hårsfjärden 1982, Karlskrona 1983, 1984 m.fl.) och ubåtskommissionen 1983 som pekade ut Sovjetunionen som inkräktare.

Därmed hade Sverige övergått till en anklagande roll, där det gällde att ha goda bevis och torrt på fötterna för att utpeka Sovjetunionen, vilket Olof Palme och den svenska regeringen gjorde 1983 under hårt politiskt tryck hemifrån. Palme stödde sig på 1983 års parlamentariska Ubåtskyddskommission, ledd av veteranen Sven Andersson (S), som utpekade Warszawapakten (WP), d.v.s. Sovjetunionen, vid Hårsfjärden 1982. (SOU 1983:13, *Att möta ubåtshotet*.) Nationalitetsfrågan och teknisk bevisning ansågs nu klarlagda, även om en rad tvivel kom fram senare. Enigheten var länge stor på svensk sida men luckrades upp då den socialdemokratiska regeringen 1987 inte följde ÖB:s bedömning att på nytt peka ut Sovjetunionen för de fortsatta intrången.

Efter 1992 hade kränkningarna enligt ÖB:s bedömning upphört; det kalla kriget var nu slut. 1995 års Ubåtskommission bestod främst av experter. Den tonade ned nationalitetsfrågan men stödde ÖB:s bedömning att *U 137* hade trängt in i Gåsefjärden avsiktligt. Man var även övertygad om att intränganden på svenska inre vatten hade fortsatt under många år. (SOU 1995:135, *Ubåtsfrågan 1981–1994*.) En intern UD-utredning följde, genomförd av ambassadör Lars-Erik Lundin. Den överlämnades den 22 november 1996 till regeringen men hemligstämplades. Den blev offentlig först år 2000. Även i denna ansåg man att det var Sovjetunionen som var huvudansvarig för kränkningarna, dock

kunde det inte uteslutas att andra nationer någon enstaka gång hade gjort intrång i svenska vatten.

Weinberger och Speed talar ut 2000

Under år 2000 framkom det så överraskande i svensk television (SVT) helt nya uppgifter om den svenska marinens samarbete med västsidan under slutet av kalla kriget. Det skedde genom intervjuer med förra försvarsministrarna Caspar Weinberger, USA och sir Keith Speed, Storbritannien. Det var en sensation som ledde till att hela frågan togs upp på nytt. Båda herrarna hävdade att Väst hade samarbetat genom avtal med svenska marinen och Weinberger sade att USA alltid brukade testa försvarssystemen hos sina allierade och andra välvilligt inställda makter, dit han räknade Sverige. Möjligen var båda herrarna alltför frispråkiga och kände inte till vilken debatt och vilken sekretess som gällde kring frågan i Sverige. Snabba dementier från Washington, London och Stockholm ändrade inte läget. NATO hade samarbetat med den svenska marinen, det blev nu en snabb slutsats i medierna. Frågan var dock hur långt samarbetet hade gått, t.ex. vid ubåtsjakterna. Nu gick bollen vidare till den statliga s.k. Ekéuskommisionen, som skulle utreda svensk säkerhet och försvar under epoken 1969–89. I ett delbetänkande, SOU 2001:85. *Perspektiv på ubåtsfrågan*, gjorde nu enmansutredaren, ambassadör Rolf Ekéus följande bedömning:

Övervägande skäl talar sålunda för att motiven för undervattenskränkningarna var funktioner av en operativ planering inför en stormaktskonflikt i Centraleuropa, och att därför motiven vad avser intresset av intrång på svenskt vatten kunde väga jämnt mellan pakterna [...] Sovjetunionen kan därför knappast uteslutas som möjlig kränkande makt. (s. 344).

Det var en breddning i skuldfrågan, en diplomatisk tolkning, även om Sovjetunionens motiv inte förnekades. Problemet med Ekéus diplomatiska tolkning var dock att det fattades en bit i resonemanget. Egentligen var det uppenbart att västsidan (NATO, främst USA och Storbritannien) hade god insyn i det svenska sjöförsvaret och knappast behövde kränka Sveriges vatten för att få veta vad man behövde – medan det omvända gällde Sovjetunionen och WP. *Det är i själva verket grundbulten i denna fråga.*

Mycket talar för att Sverige fick en diskret teknisk hjälp från USA och Storbritannien för att förbättra sin förvarning och ubåtsjaktförmåga efter *U 137*. Under de följande ubåtsjakterna 1982–87 ökade den svenska förmågan medan Sovjetunionen och WP på sin sida hårdbevakade Sverige fram till den stora politiska kursomläggningen under Gorbatsjov åren 1985–87. Den svenska protesten i Moskva 1983 exponerade Sverige politiskt och strategiskt och var inte byggd på helt säkra bevis (dessa har starkt ifrågasatts under följande år på viktiga punkter). Enligt min tolkning var det ett klart säkerhetspolitiskt misstag av regeringen Palme att driva denna linje, vilket dock kan förklaras av det hårda stämmingsläget i den svenska försvarsdebatten vid denna tid. I stället borde regeringen ha nöjt sig med att markera att intrången i svenska vatten fortsatte och att Sverige politiskt och militärt skulle göra allt för att stoppa verksamheten. Nu blev det i stället en inrikespolitisk tvistefråga och en föga uppbygglig politisk strid i frågan.

Den fortsatta utvecklingen bekräftade att Sverige hade hamnat i en mycket märklig diplomatisk och säkerhetspolitisk position genom att driva "sitt eget kalla krig" mot Sovjetunionen i ubåtsfrågan åren 1981/83–1986/87. När ÖB 1987 på nytt ville peka ut Sovjetunionen som kränkande makt gick regeringen Ingvar Carlsson (S) emot detta då man ansåg att underlaget inte räckte i nationalitetsfrågan. Det innebar för Sverige en återgång till en försiktigare position, som liknade övriga västländer. På sitt sätt var det en normalisering av läget. Tidsmässigt kom den dessutom när östblocket började lösas upp alltmer, vilket slutade med Sovjetunionens fall vid årsskiftet 1990/91.

Ubåtsfrågan som sakfråga är en sak, hur den säkerhetspolitiskt hanterades en annan sak.

Varför den svenska regeringen från 1983 och några år framåt, till skillnad från övriga västnationer, valde att peka ut Sovjetunionen för ubåtskränkningar är en säkerhetspolitisk gåta. Sannolikt var det mest en fråga om s.k. inrikes utrikespolitik, d.v.s. det gällde för regeringen Olof Palme (S) att inte tappa politisk terräng till oppositionen på denna fråga.

Hur Olof Palme i sin utrikespolitik kunde driva in det alliansfria Sverige på denna isolerade linje mot Sovjetunionen i denna fråga är dessutom mycket märkligt.

Noter

¹ Se Statens offentliga utredningar (SOU), Ubåtsskyddskommissionen, SOU 1983:13, *Att möta ubåtshotet*, SOU 1995:135, *Ubåtsfrågan 1981–1994*, SOU 2001:85, *Perspektiv på ubåtsfrågan*, (Delbetänkande), SOU 2002:108, *Fred och säkerhet*, Ekéuskommissionen. Se även SOU 1994:11, *Om kriget kommit: förberedelser för mottagande av militärt bistånd 1949–1969*, (Neutralitetspolitikkommissionen, NPK), Wilhelm Agrell: *Den stora lögnen: ett säkerhetspolitiskt dubbelspel i alltför många akter*, Stockholm 1991, Charles Silva, *Keep them Strong, Keep them Friendly: Swedish-American relations and the Pax Americana 1948-1952*, Stockholms universitet, Stockholm 1999, Robert Dalsjö, *Life-Line Lost: the rise and fall of "neutral" Sweden's secret reserve option of wartime help from the West*, Stockholm 2004, Jerker Widén: *Väktare, ombud, kritiker: Sverige i amerikanskt tänkande 1961–1968*, Stockholm, 2009, Bengt Gustafsson, *Det sovjetiska hotet mot Sverige under det kalla kriget*, FOKK nr 12, FHS, 2007, Bengt Gustafsson och Ola Tunander debatt i *Historisk Tidskrift*: 3/2008, 1/2009, 2/2009, 3/2009, Herman Fältström (red), *Ubåtsoperationer och kränkningar under det kalla kriget*, FOKK nr 15, FHS, 2008, Rolf Edwardsson (red), *Vi levde i verkligheten*, FOKK nr 18, FHS, 2008, Kungl Krigsvetenskapsakademins Handlingar och Tidskrift, 4. Häftet, 1997, (den finske kommandören Jussi Lähteinen om den svenska ubåtsjakten, Ola Tunander, *Hårsfjärden: det hemliga ubåtskriget mot Sverige*, Stockholm 2001, Ola Tunander, *The Secret War Against Sweden: US and British submarine deception in the 1980s*, London 2004. Jfr även IFS, 1/1995, (Oslo) artikel av Fred O. Nilsen, Institutt for Forsvarsstudier, en studie av rapporterade observationer i Norge i jämförelse med egna och allierade ubåtsrörelser i norska vatten.

² Statsminister Torbjörn Fälldin (C) meddelade världsmidia vid en presskonferens den 5.11.1981 att det rörde sig om "en allvarlig kränkning av svensk suveränitet och territorium" då ubåten hade "trängt in på militärt skyddsområde" och enligt svenska undersökningar dessutom "med stor sannolikhet är bestyckad med kärnvapenladdningar." Uran U-238 fanns ombord enligt svenska experter, vilket med största sannolikhet indikerade att det fanns kärnvapen ombord. Statsministern kallade detta "den mest uppseendeväckande kränkningen av Sverige sedan det andra världskriget." (SVT, Öppet arkiv, U 137, sändning 1,22 min den 5.11.81.)

³ Se Mastny, Vojtech et al (eds.), *War Plans and Alliances in the Cold War: Threat Perceptions in the East and West*, Routledge 2006. Frede P. Jensen slår fast att Sverige inte finns med i WP-planeringen, s. 102.

⁴ Agrell, Wilhelm, "Silent allies and hostile neutrals: nonaligned states in the Cold War", s. 153, i Mastny (2006) s. 141-162. Agrells källa är Ekéuskommissionen, SOU 2002: 108, s. 728-731.

⁵ Se t ex Vojtech Mastny, Did East German Spies Prevent A Nuclear War? http://www.php.isn.ethz.ch/collections/coll_stasi/mastny.cfm?navinfo=15296.

⁶ Se även G. Arbatov, *Cold War Two or Détente?: the Soviet viewpoint*, Willem Oltmans, London 1983, och G. Arbatov, *The System: an insider's life in Soviet politics*, New York 1992.

⁷ Se Iko, P. & Zetterberg, K. (red), *Kvalificerat hemlig*, Medd. från MHA nr 10, Stockholm

2002 (uppsatser av Wikström Alenius om T-kontoret m.m.), jfr. Agrell, W., *Den stora lögnen*, Ordfront 1992 och Agrell, W., *Fred och fruktan: Sveriges säkerhetspolitiska historia 1918–2000* Ordfront 2000.

⁸ Detta leder till att 1) dokumentationen i denna typ av ärenden i officiella arkiv blir svag, i Sverige kan t.ex. mycket behandlas som arbetsmaterial, som inte är arkivbildande, 2) särskilda regeringsbeslut behövs för att släppa det hemliga material (70 års sekretess) som trots allt bevaras i de officiella arkiven ("toppen på ett isberg"). Jfr. med att FRA lyder direkt under regeringen och att forskningen inte har tillgång till dess arkiv, det är helt stängt.

⁹ Jag har fått ta del av delar av UD HP 52 G, Svenskt sjöterritorium och kränkningar, som täcker åren 1981-1992, med ÖB:s rapporter, UD-underlag m.m. Materialet är föga sensationellt, inte ens kring *U 137*, men visar klart på den stora aktiviteten i Östersjön mellan blocken. Otillåtna passager av svenskt territorialvatten av övervattensfartyg från många länder (både örlogsskepp och handelsfartyg) finns i mängder, ofta snabbt övergående, t ex vid Sydkusten, Gotland, Stockholms skärgård, men även från svensk sida kring Åland. Ett intressant mönster syns dock då UD vid enstaka tillfällen är missnöjd med att örlogsfartyg från väst har "clearats" med marinchefen (CM) utan att tillstånd gått över UD. (Föransmälan till UD krävdes i princip).